

Tanzimat Romanında İradesiz Anne Tipi

Ensar KESEBİR

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Siirt

*Sorumlu Yazar
ensarkesebir@hotmail.com

ÖZET

Tanzimat romancıları, Tanzimat’la birlikte gelen birçok yeniliği “aile” üzerinden anlatırlar. Ağırlıklı olarak “adalet, eşitlik, hürriyet, eğitim, kültürel yozlaşma” gibi temaların işlendiği bu romanlarda toplumsal düzeyde kadının, ailede ise “anne”nin pasifliği/iradesizliği, Tanzimat romancılarının üzerinde yoğunlaştığı bir başka önemli tema olur.

Bu çalışmamızda, –romanlara yansdığı kadarıyla– Tanzimat dönemi aile yapısında annenin yerini/rolünü saptamaya çalışacak ve bir şeyi yapip yapmamaya karar verme noktasında annelerin pasifliği/iradesizliği üzerinde duracağız. Çalışmamızı Namık Kemal (1840-1888)’in İntibah (1876); Ahmet Mithat Efendi (1844-1912)’nin Hüseyin Fellah (1875), Vah (1882), Jöntürk (1908); Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914)’in Araba Sevdası (1896); Şemsettin Sami (1850-1904)’nin Taaşuk-ı Talat ve Fitnat (1872); Mizancı Mehmet Murat (1854-1917)’in Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı? (1892); Fatma Aliye Hanım (1862-1936)’in Muhadarat (1892) ve Refet (1898); Nabizade Nazım (1862-1893)’in Zehra (1896) romanı olmak üzere on romanda yer alan anne tipleri üzerine kuracağız.

Çalışmamızın amacı, ele aldığımız romanlardan hareketle, Tanzimat dönemi aile yapısını irdelemek ve bu yapıda kadına/anneye biçilen rolü tespit etmektir. Bu sayede, Tanzimat romancılarının –bir yönüyle toplumun– kadın/anne algısını ortaya koymuş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Romanı, Anne Tipi, İradesizlik.

ABSTRACT

Tanzimat novelists tell about many innovations coming up with Tanzimat in the center of ‘family’. In novels which discussed themes as justice, equality, liberty and education; the passivity and weakness of will of women in the society and ‘mother’ in family is a problem partaking in the focus of the Tanzimat novelists. In this study, we would like to discuss the weakness of will of the mothers in the center of family. We tried to describe the mothers, who are not capable of giving decision of doing some particular thing or not, as ‘weak-willed’ mothers and interpret it. In our study, we set our focus on 10 (ten) novels, which are Vah, Jöntürk and Hüseyin Fellah by Ahmet Mithat Efendi; Refet and Muhadarat by Fatma Aliye; Taaşuk-I Talat and Fitnat by Şemsettin Sami; ‘Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı?’ by Mehmet Murat; Araba Sevdası by Recaizade Mahmut Ekrem; İntibah and Nabizade by Namık Kemal and finally Zehra by Nazım. The objective of our study is to interpret the weakness of will of mothers in novels and give the outlooks of the Tanzimat novelists and the society on them. The fact that weak-willed mothers show similar characteristics in different novels is remarkable in view of revealing society’s and Tanzimat novelists’ perception of passive mother.

Key Words: Tanzimat Novel, Mother Type, Flabbiness.

Cemiyet hayatını anlatan, cemiyetin değerlerini veya eksiklerini romanlarında gösterme gayesinde olan Tanzimat romancılarının aileye bakış açısı, toplumun geleneksel kodlarından bağımsız düşünülemez. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumunda, kadın ikinci plandadır. Eğitim, serbestçe yaşama gibi hürriyetleri sınırlıdır. Şehvilik penceresinden bakılan kadına toplumun ve yazarların “otoriter” bir kimlik vermesi beklenemez. Jale Parla, babanın otoritesini yıkacak, oğulları baştan çıkaracak en büyük tehlikenin, şeytanın “şehvilik” olduğunu söyler (Parla 2008: 19). Değişen ve dönüşen Osmanlı toplumu, Batı’dan birçok yeniliği bünyesine katmasına rağmen, kadın mevzuunda geleneksel yapısıyla da alakadar olarak vesayetçi bir tutum sergiler. Bu vesayetçi tutuma göre, kadının evlilik, eğitim, meslek sahibi olma gibi hayati meselelerde fikri dahi alınmaz. O başta evlilik olmak üzere edilgen, iradesinin hakkını veremeyen pasif bir konumdadır.

İradenin Sınırlarını Belirlemek Mümkün Mü?

Çalışmamızda, iradesiz anneleri belirlerken Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü’ndeki irade tanımını esas aldık. Büyük Türkçe Sözlük’te irade şöyle tanımlanır: “Bir şeyi yapip, yapmamaya karar verme gücü, istenç”(www.tdk.gov.tr). Ele aldığımız on romandaki iradesiz anneleri bu tanım bağlamında değerlendirdik.

Recaizade Mahmut Ekrem’in Araba Sevdası’ndaki Bihruz Bey’in annesine iradesiz bir anne diyebiliriz. Anne, oğlu Bihruz üzerinde söz sahibi olan, onun eğitimi, sosyal hayatı, Periveş ile ilişkisi hakkında etkili olan, kararların alınmasında aktif rol oynayan biri değildir. Anne, eşi hayatayken iradesiz olduğu gibi, dul kaldıktan sonra da iradesizdir. Babasını kaybeden Bihruz Bey’e yüklü bir miktarda servet kalır. Yetim kalan Bihruz’u yönlendirmesi gereken, çocuğuna ve eşinin servetine sahip çıkması icap eden anne, hiçbir varlık gösteremez. Anne pusulasından mahrum

kalan Bihruz Bey, Felatun Bey ile Rakım Efendi'deki Felatun gibi de değildir. Berna Moran bu farklılığa şöyle işaret eder:

"(Bihruz'un)Tek amacı sevgilisinin mezarını bulmak, orada ağlamak ve kendini bağışlatmaktır. Bihruz'un aşkı, Felatun'ununki gibi Beyoğlu çapkınlığı değil. Recaizade Ekrem'in anlattısıyla onunki "vesveseden, heyecandan, isturaptan hoşlanan; o tenhalıklara, mahzuniyetlere, o karanlıklara, matemlere meyil gösteren; o derin derin istiğraklara, gizli gizli ahlara, sine sine ağlamalara meftun olan sevda"dır" (Moran 2008: 75).

Bihruz'un aşk anlayışıyla Felatun'un aşk anlayışını anneleriyle, büyüdükleri ortam ile irtibatlandırabiliriz. Felatun'un annesi, Felatun'un kardeşi Mihriban'ı doğururken vefat etmiştir. Felatun, çok küçük yaşlardan itibaren annesizdir. Bihruz'un annesi ise melek yüzlü, etliye sütlüye dokunmayan, safiyane biridir. Bihruz'un aşkı da annesi gibi safyanedir, karşılıksızdır, hasbidir. Recaizade Mahmut Ekrem, Bihruz'un bu safiyane aşkıyla dalga geçer. Bu safyaneliğin anneden oğla geçtiğini söylemek mümkündür. Annesi ölen Felatun'u etkileyebilecek tek kişi ise babadır. Baba Mustafa Meraki Efendi, zengin, alafrangalığa hayran eve Rum ve Ermeni hizmetçi almakla övünen bir adamdır. Alafranga bir babanın ve gayr-ı Müslim hizmetçilerin yanında büyüyen Felatun'un metresi de gayr-ı Müslim Polini'dir. Mustafa Meraki Efendi, çocuklarının alafranga giyimleri için müsrifçe para harcayan cahil biridir. Otoriter bir annenin yokluğunda babanın izinden giden Felatun da Polini'ye servetini heba eder. Dolayısıyla cahilliğin, hovardalığın ve mirasyediliğin anne eksikliğinden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bihruz Bey'in annesi iradesizdir; çünkü oğluna sahip çıkamaz, oğluna hâkim olamayan anne dışarıdan, akrabalarından, Bihruz'un savrukluğunun önlenmesi için yardım ister. İradesiz anne, oğluna sorumluluk duygusu da veremez. Bihruz, parasını har vurup harman savurduktan sonra para istemek için annesinin yanına gelir. Annesi, Bihruz'un ödemesi gereken masrafları kendi cebinden verir. Bu da oğlunun şımarmasına vesile olur. Öyle bir zaman gelir ki, babasının bütün mirasına göz diken Bihruz, annesini bir engel olarak görmeye başlar (Recaizade Mahmut Ekrem 2004: 123). Bihruz'un gözünde kutsal olan annesi değil, arabasıdır. Tanpınar, onun "Araba Sevdası"nı şöyle açıklar:

"Hakikatte Bihruz Bey yalnız arabasını bilir, tanır ve sever. Kendisini ve benzerlerini doğuran değerler buhranında farkında olmadan yapıştığı tek tahta parçası odur. Romanın bütün kahramanlarını, bütün devri gibi hep onun Çamlıca yollarında doludizgin dönen tekerleklerinin arasında görürüz" (Tanpınar 2003: 492).

Bihruz'un annesi otoriter bir kimliğe sahip olmadığı için Bihruz, tüm alakasını Periveş'e ve arabaya verir. Annenin bu kadar pasif olarak tasvir edilmesi, şüphesiz ki Recaizade Mahmut Ekrem'in sorumsuz, alafranga Bihruz'u anlatması için bir araçtır. Yani, babanın vefat ettiği, annenin iradesiz olduğu ailede Bihruz da doğal olarak tıpkı Osmanlı gibi başsız, sorumsuz büyüyecektir. Siyasi konulara giremeyen Tanzimat romancıları, eleştirdikleri veya hayalini kurdukları toplumsal modeli, aile üzerinden anlatırlar. Araba Sevdası'na da bu gözle bakılabilir. Romanda ismi dahi zikredilmeyen Bihruz'un iradesiz annesi, Bihruz'un babasızlığı ve sorumsuz, alafranga Bihruz, Recaizade Mahmut Ekrem'in ahlaki mesajlarını vermek için oluşturduğu ideal bir ailedir.

Namık Kemal'in **İntibah** romanındaki Ali Bey'in annesi **Fatma Hanım**'ı da iradesiz anne olarak niteleyebiliriz. Fatma Hanım, pek çok yönden Araba Sevdası'ndaki Bihruz'un annesine benzer. Fatma Hanım da tıpkı Bihruz'un annesi gibi tek çocuğunu şımartır. Hem oğluna hem de merhum eşinin servetine sahip çıkamaz. Bihruz Bey'in annesi gibi eğitim almamış, hareket alanı ev içi ile sınırlı olan, melek yüzlü, safderun iradesiz bir annedir. Bihruz Bey'in iradesiz annesi oğluna sahip çıkamayınca kardeşinden yardım isterken, Fatma Hanım, oğlu Ali Bey'in arkadaşı Mesut Bey'den oğlunun savrukluğu konusunda yardım ister. İrade, başta da tanıttığımız üzere "bir şeyi yapıp, yapmamaya karar verme gücüdür." Hem Bihruz'un annesi hem de Fatma Hanım, karar verme gücüne sahip olamayan, dışarıdan yardım alan iradesiz annelerdir. Esasında maddi sıkıntıları da yoktur. Örneğin, Nabizade Nazım'ın Zehra romanındaki anne Münire Hanım veya Ahmet Mithat Efendi'nin Hüseyin Fellah romanındaki Hüsnâ gibi fakir değildirler. Fakat iradelerinin hakkını verememeleri çocuklarının alafranga züppe olmalarına neden olur.

Robert Finn, İntibah romanındaki anne Fatma Hanım'ın rolünü şöyle açıklar:

"Roman, temelde Mehpeyker ile Ali Bey'in annesi arasındaki çatışmadır; geri planda da Ali'nin ölmüş babasının ruhu görünür. Ali Bey, eylemin öznesinden çok nesnesi durumundadır; etkin eylem, Mehpeyker'in ahlak dışı fiziksel tutkusuyla Ali Bey'in annesinin erdem dolu tinsel aşkı arasındaki çatışmadır" (Finn 1984: 42-43).

Roman anne, oğul ve kötü kadın üçlemesi üzerine kurulur. Robert Finn, romanın temelinde Mehpeyker-Fatma Hanım çatışması olduğunu söyler (Finn 1984: 42-43). Ancak Fatma Hanım'ın iradesizliği, Ali Bey'in mağlubiyetini getirir. Fatma Hanım, Çengi romanındaki Sümblül Hanım veya Felatun Bey ile Rakım Efendi'deki Rakım'ın annesi gibi otoriter bir anne olsaydı, Ali Bey'in durumu çok farklı olabilirdi. Anne çocuğunun eğitiminde, sosyal ilişkilerinde, Mehpeyker ile ilişkisinde aktif biri değil. Düşmüş bir kadın olan Mehpeyker, şehevilik ile kurduğu ağında Ali Bey'i kısıkrak yakalar. Mehpeyker, Fatma Hanım'ın razı olamayacağı içki içme, yalan söyleme, zinada bulunma gibi bütün kötü hasletleri Ali Bey'e aşılama'yı başarır. Ali Bey, annesinin iradesinden çıkıp, otoriter Mehpeyker'in tahakkümüne girer. Finn, "Ali Bey'in annesinde, egemen bir erkek figürünün dizginleyici ve yol belirleyici güdümü yoktur" (Finn 1984: 53) derken haklıdır.

İradesiz annenin oğlunu Mehpeyker'den kurtarma adına attığı en büyük adım, genç ve güzel cariye Dilaşup'u konağa getirmesidir. Fakat bu adımı da Fatma Hanım tek başına atmaz. Fatma Hanım'a bu fikri veren Mesut Efendi'dir. "Şeytana (Mehpeyker) galebe için melekten (Dilaşup) istimdad ikitiza ettiği gibi, müfsid bir güzelliğin tesiratını da olsa olsa reng-i ismetle ziyetlenmiş bir cemel mahveder" (Namık Kemal 2004: 139) diyen Mesut Efendi, pasif anneye yol gösterir.

Roman şüphesiz ki Tanpınar'ın da ifade ettiği gibi bir ahlaki tez romanıdır. (Tanpınar 2005: 242). Dilaşup- Mehpeyker ikilisinin iyi-kötü bağlamında verilmesi, Ali Bey'in yetimliği ve Ali Bey'in ahlaki çöküntüsü Namık Kemal'in ahlaki tezini yazmasına zemin hazırlar. Burada çalışmamız için dikkati çeken husus ise iradesiz annenin, pek çok Tanzimat romanındaki annelere benzer bir şekilde tasvir edilmesidir. Fatma Hanım'ın yerine Bihruz'un annesini, Ahmet Mithat

Efendi'nin Vah romanındaki Behçet'in annesini, Fatma Aliye'nin Muhadarat romanındaki Fevkiye'nin annesini koyabiliriz. Bu annelerin özellikleri aşağı yukarı aynıdır. Birçoğu duldur, eğitimleri ve işleri yoktur. Ev hanımlığı yapan bu melek yüzlü anneler, iradelerinin hakkını veremeyen pasif, edilgen bir konumdadırlar. Tanzimat romanlarının en çok işlenen temalarından biri de alafrangalaşmış züppe çocuklardır. Başta İntibah olmak üzere, Tanzimat romanlarında alafranga çocukların yozlaşmalarındaki temel nedenin, otoriter bir anne eksikliğinden zuhur ettiğini söylemek mümkündür.

Fatma Aliye'nin **Refet** romanındaki anne **Binnaz Hanım** da iradesiz bir annedir. Binnaz Hanım'ın diğer iradesiz anneler gibi eğitimi yoktur. Taşradan İstanbul'a kuma olarak gelir. Eşi Hayati Efendi'yi birden fazla kadın ile paylaşmak zorundadır. Hayati Efendi'nin vefat etmesiyle Binnaz, kızı Refet ile birlikte himayesiz kalır. Merhum eşinin diğer hanımları, Binnaz'ı ve kızını konaktan uzaklaştırmak için ana ile kızına eziyet ederler. Eziyetlerin nedeni ise Hayati Efendi'den kalan mirasa Binnaz'ı ortak etmemektir. Binnaz, o kadar cahil ve pasiftir ki miras nedir, nasıl tevarüs eder, nasıl taksim olunur bunların hiçbirinden haberi dahi yoktur.

Binnaz'ın iradesizliğinin temelinde eğitimsizliği vardır. Kızına sahip çıkmakta zorlanır. Kızı Refet, okumak öğretmen olmak istediğinde önceleri ona karşı çıkar. Okula gitmesinden önce çamaşır yıkamasını, dikiş nakış işleri ile uğraşmasını ister. Fakat kızının ısrarlarına dayanamaz. Kendisi çalışıp kızını okutmaya çalışır. Neticede Binnaz'ı bugün Anadolu kırsalında pek çok örneğine rastladığımız eğitim alamamış, pasif, iradesinin hakkını veremeyen; ama aynı zamanda çocukları için her türlü fedakârlığa katlanan annelerin prototipi olarak görebiliriz.

Fatma Aliye'nin bir diğer romanı olan **Muhadarat**'taki **Fevkiye'nin annesine** de iradesiz bir anne demek mümkündür. Fevkiye'nin annesi, Refet'teki taşradan gelen Binnaz'ın aksine bir İstanbul hanımefendisidir. Fevkiye'nin annesi, ailenin tek çocuğu olan Fevkiye'yi oldukça şımarık yetiştirir. Fevkiye'nin her isteği yerine getirilir. Kızına iyi bir ahlaki eğitim veremeyen, onun başta hovarda ve çapkın Nabi Bey ile ilişkisi olmak üzere sosyal ilişkilerinde aktif rol oynayamayan anne, kızının mahvolmasına zemin hazırlar. Fevkiye Hanım'ın annesi iradesizdir; çünkü eşine karşı zaten pasif olan kadın, kızına söz geçiremez. İrade beyan edemeyen Fevkiye'nin annesi İntibah'taki iradesiz anne Fatma Hanım ya da Araba Sevdası'ndaki Bihruz Bey'in annesi gibi dışarıdan yardım alır. Fevkiye'nin annesi, kızı Fevkiye'nin en yakın arkadaşı Fazıla'dan medet umar. Fakat kızlarına alafranga bir eğitim veren, Fevkiye'yi oldukça serbest yetiştiren aile, Fevkiye'nin züppe, çapkın Nabi ile evlenmesine mani olamaz.

Hüsrarla biten evlilikte, kanaatimizce annenin iradesizliği temel nedenlerdendir. Çünkü Osmanlı toplumunda babanın özellikle evlilik bahsinde annenin gerisinde kaldığı görülür. Anne ne kadar melek yüzlü, pasif ve iradesiz olsa da kızının veya oğlunun evliliğinde müdahildir. Pek çok Tanzimat romanında evlilik bahsinde anne-çocuk çatışmasına şahit oluruz (Sergüzeşt, İntibah, Teehhül, Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, Gönül). Bu geleneksel yapı bağlamında romana bakıldığında, Fevkiye'nin Nabi'den boşanma ile biten mağlubiyetinde iradesiz annenin daha fazla rol aldığını söyleyebiliriz.

Aynı romandaki bir başka iradesiz anne ise Fevkiye'nin en yakın arkadaşı Fazıla'nın annesi **Fevkiye Hanım**'dır. Fevkiye Hanım iradesizdir; çünkü çocuk denecek bir yaşta

Sai Efendi'ye varır. Daha kişiliği oturmamış birinin evin reisi olması, otoriter olması zaten düşünülemez. Eşine karşı son derece pasif bir konumda olan, adeta eşinin çocuğu yaşında olan anne Fevkiye Hanım'ın, kızı üzerinde de tesiri yoktur. Melek yüzlü, safderun bu kadın on altı yaşında Fazıla'yı doğurur. Yirmi üçüne gelince de Şefik'i. Genç yaşında vefat eden Fevkiye Hanım'ın iradesizliği, Osmanlı toplumun toplumsal yapısı ile alakadardır. Kadının genç yaşta, adeta eşinin hizmetkârı olarak konağa girmesi onu iradesiz yapan etkenlerin başında gelir. Fevkiye Hanım'ın iradesizliğine de bu bağlamda bakılabilir.

Şemsettin Sami'nin **Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat** romanındaki **Zekiye Hanım** ve **Kamile Hanım** da Muhadarat'taki Fevkiye Hanım gibi iradesizlerdir.

Zekiye Hanım, Fitnat'ın öz annesidir. Ali Bey, Zekiye Hanım'ı çok küçük yaşlarda zevce olarak alır. Genç yaşta evlenen Zekiye Hanım, Muhadarat'taki Fevkiye Hanım gibi içe kapanık, pasif bir kimliğe sahiptir. Ali Bey, Zekiye Hanım'ı sürekli azarlar. İyice sinirlendiği bir gün de onu evden kovar. Fakir bir aileden gelen Zekiye Hanım ise sessiz bir şekilde annesinin evine gider. Evin reisi Ali Bey'dir. Şemsettin Sami, Zekiye Hanım'ın ağızında kadınların eşitsizliklerine şöyle işaret eder:

“Zavalı biz kadınlar! Evlendiğimizde zannediyoruz ki bir koca, bir arkadaş alıyoruz. Fakat erkekler bize o gözle bakmıyorlar. Onların evlendikleri karılarına verdikleri önem, satın alacakları beygir ya da arabaya verdiklerinden daha az” (Şemsettin Sami 67: 2005).

Hayvan değerinde bile görülmeyen Zekiye'nin otoriter olma ihtimali yoktur. Evlilik, Osmanlı toplumunda revaçta olan görücü usulüyle olmuştur. Ali Bey, Zekiye'yi kendine eşit bir eş olarak değil, tahakküm kurulacak bir obje olarak alır. Zekiye Hanım, o kadar iyi kalpli ve pasif biridir ki Ali Bey, onu eve geri çağırdığında, hemen dönmek ister. Fakat Zekiye'nin otoriter annesi bu aşağılanmayı kaldıramaz ve kızını geri göndermez.

Kamile Hanım'ın karakteri de benzer yapıdadır. Kamile Hanım, Fitnat'ın aşık olduğu Rıfat'ın annesidir. Kamile Hanım, eşinin karşısında son derece iradesiz bir konumdadır. Kamile Hanım, sarhoş ve berduş eşi tarafından sürekli tartaklanır, hor görülür. Şemsettin Sami, romanı yazarken şüphesiz ki “hürriyetsizliği” tenkit etmeyi amaç edinir. Mehmet Kaplan, “bütün romanın insan şahsiyetine, hürriyete ve tabiatı aykırı olan eski örf ve adetlerin insanları felakete sürüklediği tezine dayanır” (Kaplan 2004: 81) der. Hürriyetsizlik tenkit edilirken aynı zamanda Kamile Hanım, Zekiye Hanım gibi annelerin iradesizliklerine şahit oluruz. Tanzimat romanlarındaki annelerin iradesizliği (Muhadarat'taki Fevkiye Hanım, Zekiye, Kamile vs), zalim erkeklerin otoriter kimliklerinin teşrih edilmesinde bir ikilem olarak kullanılır. Mazlum ve pasif anne ile zalim ve otoriter baba, geleneksel yapının aile merkezinde tenkidine dayalı bir zıtlıktır.

Ahmet Mithat Efendi de zıt karakterler üzerinde mesaj vermeyi seven bir Tanzimat romancısıdır. **Vah** romanındaki **Behçet Bey'in annesi** iradesiz bir kadındır. Felatun Bey ile Rakım Efendi romanındaki Felatun-Rakım ikiliği gibi, Vah romanında da Behçet-Necati Efendi zıtlığı vardır. Behçet Bey, Felatun Bey gibi alafranga, yalancı, mirasyedi, züppe ve ahlaksız biridir. Nüket Esen, romandaki Behçet'in mirasyediliği üzerine durur; Bihruz, Felatun örneğinde

olduğu gibi mirasyediliğin tenkit edildiğini söyler (Esen 1991: 12). Behçet Bey'in karakterinde iradesiz annenin rolü yadsınamaz. İntibah'taki Fatma Hanım, Araba Sevdası'ndaki Bihruz Bey'in annesi gibi zengin bir dul olan Behçet'in annesi, oğluna ve merhum eşinin servetine sahip çıkamaz. Bihruz gibi moda düşkünü olan, yalan söyleyen, evli bir kadına sarkıntılık eden Behçet Bey'in üzerinde annenin hiçbir etkinliği yoktur. Behçet, konağa istediği zaman girer ve çıkar. Annesi Behçet'e nerede olduğunu dahi sormaktan çekinir. Behçet'in annesi Refet romanındaki Binnaz gibi fakir biri de değil. Biri Boğaziçi'nde olmak üzere iki yalısı var. Evden kovulma, aç kalma gibi dertleri yok; fakat yine de oğluna söz geçiremez, oğlu üzerinde tesirli olamaz. Zaten, romanın akıbetini etkileyen, romanın alt yapısını oluşturan, baba yokluğunda anne otoritesinden mahrum kalan Behçet'in alafrangalıdır. Nurdan Gürbilek'e göre, Osmanlı-Türk romanında züppenin habercisi, saf ama şımartılmış Osmanlı delikanlıları Behçet, Ali Bey ve Suphi gibi müsrif çocuklardır. Bunlar imparatorluğun çöküşünün simgeleyen ve bir babanın himayesinden yoksun olan yetimlerdir (Gürbilek 2004: 58).

Ahmet Mithat Efendi'nin son romanı olan **Jön Türk**'teki (1908) **Dilşinas Hanım** da iradesiz bir annedir. "Bir şeyi yapıp, yapmamaya karar verme gücüne" sahip olamayanların korkuları ile hareket etmeleri normaldir. Dilşinas Hanım da böyledir. Eğitimi olmayan, son derece kapalı bir hayat tarzı içerisinde büyüyen, merhum eşi Gazanfer Bey'e çocuk denecek bir yaşta varan Dilşinas Hanım, romanda pasif bir konumdadır. Cariye iken gelin olan ve okuma yazma bilmeyen Dilşinas Hanım, kızı Ahdiye'nin okumasını istemez. Tıpkı Refet romanındaki anne Binnaz gibi. Kızını Darümuallimat'a göndermez. Çünkü orası şeytan sedası müziğin verildiği, yeni roman ve hikâyelerin okutulduğu bir yerdir. Dilşinas'a göre Darümuallimat adeta bir alafanga zındık yuvasıdır. Dilşinas Hanım, kızının sadece dini eğitim almasını ister. Fakat Ahdiye annesine rağmen hem müspet ilimleri hem de dini ilimleri tahsil eder. Ahmet Mithat Efendi'nin toplumsal yapıya model olarak sunduğu Ahdiye, genç kızlar için bir prototiptir. Dilşinas Hanım'ın iradesizliği ise kızına ve müstakbel damadı Nurullah'a sahip çıkamamasıdır. Dilşinas kızı ile Nurullah'ın düğününü yapamaz. Çocuklarına kurulan tuzaktan (Ceylan'ın Nurullah'ı jurnalleyen iftirası) habersizdir. Kızının dini eğitimi konusunda otoriter, baskıcı olan Dilşinas Hanım, Ahdiye'nin başta evliliği olmak tüm önemli adımlarında acziyet içerisinde.

Ahmet Mithat Efendi'nin bir diğer romanı olan **Hüseyin Fellah**'taki **Hüsna Hanım** da acziyet içerisinde olan iradesiz bir annedir. Hüsna Hanım, asil bir aileden gelmesine rağmen eşini kaybettikten sonra sefil bir duruma düşer. Hüsna Hanım, diğer iradesiz annelerden farklıdır. Dul kalan anneler dilencilik yapmaz. Refet romanındaki Binnaz, çamaşır yıkar, Jön Türk'teki Dilşinas, dikiş nakış işleri ile uğraşır. Fakat Hüsna dilencilik yapmayı yeğler; hem kendisine hem de kızına sahip çıkamayan anne ölümü saadet olarak görür. Hayat karşısında mağlubiyeti, kızı Şehlevend'e rağmen kabul etmesi Hüsna'nın iradesizliği ile açıklanabilir.

Hüsna Hanım'ın benzerlerinden bir farkı da diğer dul annelerde görmediğimiz ikinci evliliğidir. İntibah'taki Fatma Hanım, Araba Sevdası'ndaki Bihruz'un annesi, Turfanda Mı, Yoksa Turfa Mı'daki Mansur'un annesi ya da Refet'teki dul anne Binnaz Hanım; hiçbiri yeniden evlenmez. Hüsna Hanım evlenirken kendisinin ve kızının himayesiz olmasını

göz önünde bulundurur. Evlenmeden önce ana-kızın konağı soyulur, yağmacılar tarafında ev talan edilir. Kendisinin ve kızının geçimini tedarik edemeyeceğini düşünen Hüsna, istemeye istemeye Safa Efendi ile evlenir. Evlenirken, eşi İsmail Bey'in yaşadığından haberi yoktur. İsmail Bey savaştan bir gün çıkıp gelir. Hüsna Hanım ise Safa Efendi'den hamile kalmıştır. Hüsna Hanım, veled-i zina olarak gördüğü çocuğunu karnını yumruklamak suretiyle düşürür.

Nabizade Nazım'ın **Zehra** romanındaki **Münire** de eşinin ölmesinden sonra bir varlık gösteremeyen ve tıpkı Hüseyin Fellah'taki Hüsna gibi dilencilğe kadar düşen iradesiz bir annedir. Münire, iyi niyetli, melek yüzlü, zengin ve dul bir annedir. Eşi vefat ettikten sonra oğlu Suphi ve gelini Zehra ile aynı evde yaşar. Münire'nin iyi niyetiyle verdiği kararlar hem Suphi'nin hem de Zehra'nın mahvını hazırlar. Oldukça zengin olan Münire, konağa hizmetçi olarak genç ve güzel cariyeye Sırrıccemal'i alır. Dış görünüşe çok önem veren Suphi, Sırrıccemal'e aşık olur. Zaten Zehra ile de fiziki güzelliğinden ötürü evlenmiştir. Sırrıccemal'in eve girmesi ile Zehra'nın kıskançlıkları artar. Suphi dahi Sırrıccemal'in evdeki varlığından rahatsız olur. Fakat yazarın tabiriyle "eski kafalı", "terbiye görmemiş" (Nabizade Nazım 2006: 31) iradesiz anne Münire bu şikâyeti ciddiye almaz. Münire Hanım, bu saatten sonra zaten son derece sınırlı olan otoritesini kaybetmeye başlar. Suphi'nin Sırrıccemal ile evden kaçmasını önleyemez. Suphi'nin gitmesiyle, gelini Zehra onu sürekli tahkir etmeye başlar. Zehra'nın Muhsin ile evlenmesinden sonra da büsbütün himayesiz kalır. Dilencilik yaptığı sokaklarda sefil bir şekilde ölür.

Münire Hanım, merhum eşinin servetine, oğluna ve gelinine sahip çıkamadığı için iradesiz bir annedir. Münire Hanım için iradesiz annelerin en zelil olanı diyebiliriz. İntibah'taki Fatma Hanım ya da Araba Sevdası'ndaki Bihruz Bey'in annesi gibi eşinden yüklü bir mirası devralmasına rağmen, dilencilğe kadar düşer. Oğlu önce Zehra'yı Sırrıccemal ile Sırrıccemal'i de Ürani adında düşmüş bir kadınla aldatır. Oğluna iyi bir ahlaki eğitim veremeyen annenin aile bireyleri üzerinde müspet hiçbir etkisi yoktur. Şüphesiz ki Robert Finn'in ifade ettiği gibi, Doğu'lu ailede, en yüce figür babadır. Baba öldüğünde, ailenin kadınları korunmasız kalırlar. Baba olmadan, aile yaşamını kuracak temel bir otorite kaynağı da olamaz (Finn 1984: 112-113). Babanın yokluğunda Felatun Bey ile Rakım Efendi'deki Rakım'ın annesi veya Çengi romanındaki Sümül Hanım ayakta kalabiliyor; Münire gibi iradesiz anneler otorite kaynağı olamamalarından dolayı hem kendileri hem de çocukları dağılıyor.

Mizancı Murat'ın **Turfanda Mı, Yoksa Turfa Mı** romanındaki "**Hanımefendi**" de iradesiz bir annedir. İsmi dahi belirtilmeyen Hanımefendi, diğer iradesiz anneler gibi eğitimsiz, içine kapanık, pasif bir kadındır. Hanımefendi, eşi Sai Efendi'yi Müzeyyen adındaki genç ve güzel kadınla paylaşmak zorundadır. Hanımefendi o kadar iradesizdir ki, Sai Efendi'nin üzerine kuma getirdiğinde dahi sesini çıkaramaz. Jale Parla'nın "eve adım atar atmaz, varlığını en ağırlıklı duyuran elbette babadır" (Parla 2008: 54) ifadesi Sai Efendi konağı için birebir örtüşür. Ailede kararların alınmasında, çocukların (İsmail ve Sabiha) eğitiminde ve sosyal ilişkilerinde anne Hanımefendi pasif bir konumdadır. İradesiz anne Hanımefendi, ailenin dağılmasını engelleyemez. Müzeyyen'in abisi Raşit her iki çocuğunun da ölmesine neden olur.

19. yüzyıldaki kültürel, sosyal değişimler ve gelişmeler karşısında duyarlı olan Tanzimat romanı, dönüşümün en fazla yaşandığı müesseselerin başında gelen aileye kayıtsız kalamazdı. Orhan Okay'ın da ifade ettiği gibi Tanzimat edebiyatında aileden bahsetmeyen roman hemen hemen yok gibidir (Okay 2005: 235).

Ele aldığımız on romandaki iradesiz anneler eğitimsiz, hürriyetsiz ve dindar kişilikleri ile temayüz ederler. Ailede eşine ve çocuklarına karşı irade beyan edemeyen bu kadınlar, toplumsal düzeyde de ikinci plandadır. Kolay kandırılan bu safderun annelerin hemen hepsi, çocuklarının büyük devlet adamı olacağına inanırlar. İntibah'ta Fatma Hanım, Araba Sevdası'ndaki Bihruz Bey'in annesi veya Refet'teki Binnaz; hepsi umutlarını çocuklarının eğitime bağlar. Mehpeyker'in veya Perives'in peşinden koşan züppe çocuklar iradesiz annelerini çok kolay kandırabilir. Esasında alafanga züppe, mirasyedi gençlerin yozlaşmasına annelerin iradesizliği bağlamında bakılabilir. Baba himayesinden mahrum olan Bihruz nesli, güçlü bir annenin otoritesinden de yoksundur. Yani yozlaşan, Batı'yı tapınma haline getiren, kendi değerlerini küçümseyen çocuklar ile iradesiz annelerin birebir bağlantısı vardır. İhtimal, Tanzimat romancısı, anneleri alafanga züppe gençleri ortaya çıkarmak için bilerek iradesiz tasvir etmiştir. Babanın olmadığı annenin ise pasif olduğu ailede çocuk tıpkı Osmanlı toplumu gibi başsız kalacak ve değerlerini yitirecektir. Zehra'daki Suphi'nin ahlaki çöküşüne, İntibah'ta hayatında yalan nedir bilmeyen Ali Bey'in düşkünlüğüne, Araba Sevdası'nda moda düşkünü Bihruz'un züppeliğine, Vah'ta çapkınlık yapan ve çok kolay iftira atabilen Behçet'e, Muhadarat'taki Fevkiye'nin evliliğinin dağılmasına, Jöntürk'teki Ahdiye'nin eğitim hürriyetsizliğine, Turfanda Mı Yoksa Turfa Mı'daki İsmail ve Sabiha'nın himayesizliğine, öldürülmesine Refet'teki Refet'in Hayati Efendi'nin konağında fiziki ve sözlü işkence çekmesine, Hüseyin Fellah'ta Şehlevend'in dilencilik yapmak zorunda kalışına ve Taaşuk-ı Talat ve Fitnat'ta Talat'ın ve Fitnat'ın intiharına hep annelerin iradesizliği sebep olmuştur diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ekrem, Rezaizade Mahmut (2004), *Araba Sevdası*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Esen, Nüket (1991), *Türk Romanında Aile Kurumu*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Finn, Robert P. (1984), *Türk Romanı*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Gürbilek, Nurdan (2007), *Kör Ayna, Kayıp Şark*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Mehmet (2004). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kemal, Namık (2004), *İntibah*, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Moran, Berna (2008), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nazım, Nabizade (2006), *Zehra*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Okay, Orhan. (2005), *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Parla, Jale (2008), *Babalar ve Oğullar. Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sami, Şemsettin (2005), *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2005), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2003), *19 uncu asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Türk Dili Kurumu, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.